

DOI: 10.36719/AEM/2007-2019/49/131-134

Nuranə Adil qızı Abdullayeva
Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının
abdullayevanurana@yahoo.com

KLASSİK VƏ MÜASİR BƏDİİ ƏDƏBİYYAT NÜMUNƏLƏRİNƏ ÇƏKİLMİŞ İLLÜSTRASIYALARIN BƏDİİ XÜSUSİYYƏTİ

Açar sözlər: Qrafika, klassika, illüstrasiya, obraz, ədəbiyyat, müasir

Key words: Graphic, classic, illustration, form, literature, modern

Ключевые слова: Графика, классика, образ, литература, современный

Ölkənin sovetləşməsindən sonra Azərbaycan təsviri sənətində kitab qrafikasının davamlı və rəngarəng formalarda təşəkkül tapması həm də bu sahədə zəngin təcrübənin mövcudluğu ilə bağlı idi. Bu ilk növbədə hələ orta əsrlərdən başlayaraq Azərbaycanda kitab mədəniyyətinin duyulması bir yüksəlişlə inkişaf etməsi ilə bağlı olmuşdur. Səhifələri miniatür üslubunda çəkilmiş illüstrasiyalarla bəzədilmiş əlyazmaların zamanında ən qiymətli ərməgana çevrilməsi də həmin şöhrəti təsdiqləyir. Şərq və Azərbaycan poeziyasının məşhur şairlərinin əsərlərinə çəkilmiş həmin illüstrasiyalarda sırf poetik mətnlərin məzmunu ilə səsləşən bədii şərhərlə yanaşı, rəssam təxəyyülünün nəticəsi olan və müəyyən qədər də müstəqil mahiyyət daşıyan təsvirlərə rast gəlmək mümkündür. Qeyd edək ki, Azərbaycan kitab qrafikasının XX yüzilliyi əhatə edən inkişaf mərhələsində də rəssamların müxtəlif nəsillərinin nümayəndələri demək olar ki, bu ənənəni layiqincə davam etdirmiş, ona yeni-yeni bədii-estetik keyfiyyətlər əlavə etmişlər. Bununla belə demək lazımdır ki, kitab qrafikasının 1920-1940-cı illəri əhatə edən təşəkkülü əsasən realist-gerçəkçi bədii ənənələrə tapınmaqla inkişaf etmişdir. İyirminci illərdə bunun ən yaxşı nümunələrini görkəmli fırça ustası Əzim Əzimzadə yaratmışdır. O, əvvəlcə “Hophopnamə”nin 1914-cü ildə işıq üzü görən ikinci nəşrinə 24 rəsm çəkmiş, ölkənin sovetləşməsindən sonra – 1922-ci ildə çap olunan yeni kitabla isə daha 34 illüstrasiya işləmişdir. Ə.Əzimzadənin kitab qrafikası yaradıcılığı isə təkcə “Hophopnamə”yə münasibətlə məhdudlaşmır. Onun otuzuncu illərdə Cəlil Məmmədquluzadənin (“Bəlkə də qayıtdılar”), Ə.Haqverdiyevin (“Mənim marallarım” və “Cəhənnəmdən məktublar”), A.Divanbəylinin (“Ürək yangını”), N.Nərimanovun (“Pir”), H.Sarabskinin (“Köhnə Bakı”), B.Talıblının (“Erkək Tükəzban” və Qırx zərbə”), A.Şaiqin (“Tülkü həccə gedir”) və s. məşhur müəlliflərin əsərlərinə verdiyi bədii tərtibatlar və çəkdiyi illüstrasiyalar mətnə yaradıcı müdaxiləsi və onun oxucu üçün maraqlı edə bilməsi ilə yadda qalır.

Otuzuncu illərdə dünya ədəbiyyatının Firdovsi, Nizami, M.F.Axundzadə, Ş.Rustaveli, A.S.Puşkin və L.N.Tolstoy kimi görkəmli simalarının yubileylərinin qeyd olunması onların yaradıcılığına rəssamların bədii münasibətini şərtləndirmişdir. Bir çox Azərbaycan rəssamının həmin müəlliflərin müxtəlif mövzulu əsərlərini özünəməxsus “oxunuşu”nun sayəsində kitab qrafikası sahəsində maraqlı nümunələr yaranmışdır. R.Mustafayev, L.Kərimov, M.Şirinov, Y.Şalığına, İ.Axundov, K.Kazımzadə, Ə.Məmmədov, Q.Xalıqov və Ə.Hacıyevin o dövrdə ərsəyə gətirdikləri nümunələrlə milli kitab mədəniyyəti ənənələrindən yaradıcılıqla faydalandıqlarını sərgiləmişlər.

Azərbaycanın ilk ofortçularından sayılan Əliağa Məmmədov Moskvada təhsilini başa vurarkən diplom işini Nizami Gəncəvi yaradıcılığına həsr etmişdi. Onun ofort texnikasında işlədiyi silsilə əsərlərdə “Xəmsə”nin müxtəlif süjetləri öz əksini tapmışdır. “Məcnun atası ilə”, “Leylinin ölümü”, “Məcnun Leylinin məzarı üstündə”, “İki bayquşun söhbəti” və s. ofortlarında rəssam realist-gerçəkçi bədii vasitələrlə Nizami dünyasına - onun müxtəlif poemalarının qəhrəmanlarının yaşantılarına təsirli bədii görkəm verməklə, təzadlı hadisələrin daşıyıcısı olan qrafik lövhələri mənəvi-düşündürücü qaynağa çevirə bilmişdir.

Sonralar həm də Nizami Gəncəvinin portretinin yaradıcısı kimi tanınacaq Qəzənfər Xalıqov otuzuncu illərdə kitab qrafikası sahəsində də səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. Onun M.Seyidzadənin (“Nərgiz”), Ş.Rustavelinin (“Pələng dərisi geymiş pəhləvan”) və Ə.Vahidin (“Qəzəllər”) kitablarına çəkdiyi illüstrasiyalarda müəllif düşüncələrinə edilən rəssam nüfuzetməsi realist-gerçəkçi bədii görüntüyə çevrildiyindən, onların hər biri oxucu təxəyyülündə gerçəkləşən hadisə və obrazlarla səsləşmə gücünə görə cəlbedici və duyğulandırıcı baxılırlar.

Q.Xalıqovun Azərbaycan klassik ədəbiyyatına çəkdiyi illüstrasiyalarda qədim kitab mədəniyyətimizə müasir münasibət duyulduğundan onlar kifayət qədər cəlbedici və yaddaqalan idilər. Bu mənada onun Nizaminin “İskəndərnamə” (1953) və Xaqaninin “Şeirələr” (1955) kitablarına çəkdiyi illüstrasiyaların özünəməxsus bədii tutuma malik olduğunu qeyd etmək lazımdır. Bu özünəməxsusluğu ilk növbədə onun hər iki görkəmli söz xiridarının mənəvi-psixoloji yaşantılarına müvafiq bədii görüntü verməsi şərtləndirir.

Q.Xalıqov nəslinin digər nümayəndəsi Əmir Hacıyevin yaradıcılığında da ədəbiyyat nümunələrinə çəkilmiş illüstrasiyalar mühüm yer tutur. Otuzuncu illərdə Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında baş rəssam vəzifəsində çalışan Ə.Hacıyev müxtəlif dövrlərdə qələmə alınmış ədəbi nümunələrə yaddaqalan tərtibatlar vermişdir.

Azərbaycan kitab qrafikasının 30 - 40-cı illər mərhələsində özünəməxsus bədii ifadə nümunələri sərgiləyən müəlliflərdən biri də Kazım Kazımzadə olmuşdur. Şərq və Azərbaycan tarixinə dərinədən bələd olan rəssam bu biliklərini müxtəlif yazıçı və şairlərin əsərlərinə çəkdiyi illüstrasiyalarda ifadə etmişdir. Bunu onun M.F.Axundzadə və N.Gəncəvi ünvanlı kitab tərtibatları da təsdiqləyir.

Rəssamın M.F.Axundzadənin anadan olmasının 125 illiyi münasibətilə işıq üzü görmüş kitaba verdiyi tərtibatda və çəkdiyi illüstrasiyalarda onun ədəbi mətnə reallıq və təxəyyül prizmasından baxışının vəhdətini görmək mümkündür.

K.Kazımzadənin “İskəndərnamə”nin birinci kitabına (1941) və “Sirlər xəzinəsi” (1947) əsərinə, eləcə də “Fitnə”, “Şeirli üzük” və “İskəndər və çoban” (1941) poemalarına çəkdiyi illüstrasiyalarda Nizami irsinə bələdçiliyi və bunun mətnlə səsləşən bədii şərhə mövcuddur, desək, yanılmazıq.

Kazım Kazımzadə 1947-ci ildə klassik şair Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun” əsərinə biri-birindən maraqlı illüstrasiyalar yaradır. Qələm və kömürlə yaradılmış bu əsərlərdə şərq xüsusiyyətləri açıq aydın öz əksini tapmışdır. “Məktəbdə”, “İlk görüş”, “Məcnun vəhşi heyvanlar arasında”, “Məcnun və Zeyidin görüşü” əsərlərində şərq ədəbiyyatının ən faciəli obrazı öz əksini tapmışdır.

1947-ci ilin sonunda Kazım Kazımzadə Əlişir Nəvainin “Fərhad və Şirin” əsərinin tərtibatına başlayır. Yerinə yetirilmiş hər bir əsərlər qələm texnikasında icra olunmasına baxmayaraq, obrazlar daha dolğun şəkildə yerinə yetirilmişdir. Rəssam bu əsərlərdə sadə şəkildə məhəbbətin tükənməz gücünü verməyə nail olmuşdur.

M.Rəhmanzadənin qırxıncı illər yaradıcılığında görkəmli dramaturq-şair Cəfər Cabbarlı yaradıcılığına müraciəti davamlı olmuşdur. Belə ki, o, həm “Qız qalası” poemasını, həm də “Gülzar”, “Vəfalı Səriyyə” hekayələrini, “Oqtay Eloğlu”, “Aydın”, “Nəsrəddin şah” pyeslərinə illüstrasiyalar çəkmişdir. Bu kitab qrafikası nümunələrində rəssam müraciət etdiyi ədəbi nümunələrin ruhuna uyğun bədii görüntülər yaratmaqla, onların hər birinin hadisələrini və qəhrəmanlarını oxucuya yaxınlaşdırmış, nəzmununu daha da anlaşılıqlı etmişdir.

Elə həmin ildə M.Rəhmanzadə daha bir məşhur müəllifin əsərinə illüstrasiyalar çəkmişdir. Bu, M.F.Axundzadənin “Aldanmış kəvakib” (1950) povesti idi. Əsərin ən səciyyəvi məqamlarına bədii görüntü verən rəssam, bununla da fəlsəfi tutumlu ədəbi materialın oxunaqlı olmasını əyanlaşdırmış olmuşdur. Eyni cür bədii yanaşmaya M.Rəhmanzadənin S.Rəhmanın (“Nina”), S.Rəhimovun (“Aynalı”), A.S.Puşkinin (“Yevgeni Onegin”), M.Y.Lermontovun (“Bizim zamanın qəhrəmanları”) əsərlərinə çəkilən illüstrasiyalarda da rast gəlinir.

Hələ gəncliyindən həm yaradıcı potensialını, həm də qrafikanın müxtəlif sahələrində özünü uğurla sınayan M.Abdullayev qırxıncı-əllinci illərdə kitab qrafikasında da yaddaqalan nümunələr yaratmışdır. Qeyd edək ki, onun həm klassik, həm də müasir ədəbi nümunələrə çəkdiyi illüstrasiyalarda mətnləri əyanlaşdırən təsvirlərin inandırıcılığı kifayət qədər duyulandır. Bunu müəllifin M.Qorkinin (“Ana”), M. İbrahimovun (“Gələcək gün”), M.Hüseynin (Komissar”), S.Rəhimovun (“Şamo”) və C.Məmmədquluzadənin (“Hekayələr”) əsərlərinə çəkilmiş illüstrasiyalarda görmək mümkündür.

Bu yerdə deyək ki, müharibədən sonrakı dövrdə kitab nəşrinin genişlənməsi və rəssamların onun tərtibatına cəlb olunması ilk növbədə düşmənlər üzərində qələbənin əldə olunması ilə bağlı olmuşdur. Belə ki, qanlı-qadalı döyüşlərin getdiyi bir vaxtda istər-istəməz kitab çapı ikinci plana keçirilmiş, əsasən ideoloji təbliğatın gücləndirilməsində yardımçı ola biləcək plakat və karikaturaya üstünlük verilmişdi. Paytaxtda fəaliyyət göstərən “Azərnəşr” və “Uşaqgəncnəşr” nəşriyyatlarında cəmiyyətin bütün təbəqələri üçün nəzərdə tutulan müxtəlif mövzulu kitabların çapı davamlı şəkildə almışdı. Bu mənada müharibə öncəsi kitab tərtibatında uğurlu nümunələr yaradan rəssamların yenidən bu işə cəlb olunmasını vurğulamaq olar. K.Kazımzadə, M.Abdullayev, Q.Xalıqov, M.Vlasov, S.Vlasova, M.Rəhmanzadə, O.Sadıqzadə və başqa rəssamların əllinci illərdə işıq üzü görən əksər kitabların bədii tərtibatında iştirakı da bunu təsdiqləyir.

Kitab qrafikasına bilavasitə müharibədən sonra müraciət edən O.Sadıqzadənin yaratdığı illüstrasiyaların reallığı həm də qrafik həllin cəlbediciliyinə bələndiyindən onlar kitabla təmasda olan hər kəs üçün anlaşılıqlı və yaddaqalandırlar. Bu mənada rəssamın İ.S.Turgenevin “Atalar və oğullar” (1948), O.Balzakin “Qorio ata” (1949), M.Qorkinin “Artamonovun işi” (1950) əsərlərinə çəkdiyi müasir ruhlu illüstrasiyaların adını çəkmək olar.

Bunun ardınca O.Sadıqzadə hər bir sənətkardan ciddi yaradıcılıq axtarırları tələb edən bir işə başlayır və düz on il (1954-1964) ərzində bu yöndə işləyir. Rəssamın bu işi V.Hüqonun “Səfillər” romanı ilə bağlı

olmuşdur. Romanın beş hissəsini əhatə edən 29 illüstrasiyada tarixi hadisələrin gərginliyi duyulan süjetlərə onların inandırıcılığını şərtləndirən bədii tutum verildiyindən, onlar bu günə kimi Azərbaycan kitab qrafikasının dəyərli nümunələri kimi əhəmiyyətini qoruyub saxlamaqdadır.

1960-cı illər qrafikasının ümumi mənzərəsinin rəngarəngliyini və yüksək bədii-estetik dəyər daşmasını həmin illərdə yaradılan kitab qrafikası nümunələri də təsdiqləyir. Tanınmış qrafika ustası Maral Rəhmanzadə əvvəlki illərdə olduğu kimi yenə də müxtəlif, o cümlədən də kitab qrafikası sahəsində uğurla fəaliyyət göstərir. Onun altmışıncı illərdə Heyran xanımın qəzəllərinə (1962) çəkdiyi illüstrasiyaları bədii tutumuna görə kitab qrafikasına verilən yadda qalan töhfə saymaq olar.

Əllinci illərin sonunda Moskvadakı təhsildən sonra vətənə dönməyə Yusif Hüseynovun yaradıcılığında da kitab qrafikası önəmli yer tutur. Onun N.Nərimanovun (“Bahadır və Sona”), A.Şaiqin (“Seçilmiş əsərlər”), B.Talıblının (“Hekayələr”), T.Qarabağlının (“Kiçik hekayələr”) və M.Əliyevin (“Dağlar oğlu”) müxtəlif mövzulu kitablarına illüstrasiyalar çəkməsi də bunu təsdiqləyir.

İstedadlı rəngkar kimi tanınan R.Babayevin altmışıncı illər yaradıcılığında kitab qrafikası da önəmli yer tutmuşdur. Uşaqlar üçün yazılmış “Tık-tık xanım”(1961) və “Cırtıdan” (1963) kitablarının illüstrasiyaları əlvanlığı ilə diqqət çəkir.

Öz yaradıcılığında kitab qrafikasına yer ayıran Altay Hacıyevin ilk müraciətindən dörd il sonra yenidən “Şəngülüm, Şüngülüm, Məngülüm” (1964) adlı uşaq nağılına qayıtması heç də təsadüfi deyildi. Bunun başlıca səbəbi onun bu kitabın tərtibatında miniatür ənənələrinə tapınmaqla, özündə ənənə ilə müasirliyin qovşağını yaşadan illüstrasiyalar yaratmaq istəyi idi. Doğrudan da onun yeni illüstrasiyalarında miniatürlərə xas dekorativlik, bədii şərtlilik və rəng parlaqlığı xas idi.

Həmin illərdə rəssam daha bir-neçə kitab qrafikası nümunəsi yaradıb. Bunlar “Koroğlu” dastanının, N.Xəzrinin “Sumqayıt səhifələri”, “E.Mejelaytesin “İnsan”, H.Mehdiyevin “Maraqlı tarixçələr” kitablarının tərtibatıdır.

Sənətsevərlərə daha çox rəngkarlıq əsərləri ilə tanış olan D.Kazımovun altmışıncı illərdə kitab qrafikası sahəsində ərsəyə gətirdiyi əsərlərdə də özünəməxsusluq duyulur. Onun bu bədii xüsusiyyətə qara tuşla ifadə olunan cizgilərlə nail olduğunu vurğulamaqla, demək lazımdır ki, bu qrafik zərifliyin mətnə “boylanan” hadisə və obrazların daha təsirli alınmasında böyük rol oynamışdır. Rəssamın Yusif Vəzir Çəmənəminlinin (“Cənnətin qəbz”), Nizami Gəncəvinin (“Yaralı oğlan”), Abdulla Şaiqin (“Bənövşə”) və Cəlil Məmmədquluzadənin (“Buz”) kitablarına çəkdiyi illüstrasiyalarda müxtəlif mövzuların-müəllif düşüncələrinin incə cizgilərlə bədii təqdimatını görmək mümkündür.

M.Ə.Sabirin vəfatından sonra “Hophopnamə”nin şairin 100 illik yubileyi münasibətilə yenidən işıq üzünə gətirilən (1962) nəşrinin tərtibatını Nəcəfzadə İsmayilov həyata keçirmişdir. Ə.Əzimzadə və İ.Axundovdan sonra Sabir irsinə münasibət bildirən rəssam, şairin məşhur şeirlərinin qəhrəmanlarına bir qədər fərqli bədii münasibət bildirməyə nail olsa da, bütünlükdə dahi sələfinin təsirindən çıxıb bilməmişdir.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, dahi satirikin bu əvəzsiz irsinə əvvəlkilərdən fərqli yaradıcılıq mövqeyini yalnız o vaxtlar çox gənc olan Arif Hüseynov (1980) nümayiş etdirə bilmişdir. Doğrudan da onun ağ-qara rəsmlərində əvvəlkilərin sərgilədikləri qabarıq satira, həm də düşündürücü bədii-fəlsəfi məzmunla bəllənmişdir. Əlavə edək ki, o vaxtlar hələ gənc olan A.Hüseynov sonrakı illəri əhatə edən yaradıcılığında kitab qrafikasından ayrılmamış və onlarla müxtəlif mövzulu kitablara illüstrasiyalar çəkmişdir.

Sonda deyək ki, altmışıncı-səksəninci illərin kitab qrafikasının özünəməxsus bədii tutum almasında yuxarıda adları çəkilən yaradıcılarla yanaşı, bir çox digər rəssamların da xüsusi xidmətləri olmuşdur. Onların sırasında Y.Şalığına, E.Dadaşov, F.Quliyev, H.Ağayev, R.Talıbov, A.Ələkbərov və b. duyulası rol oynamışdır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan incəsənəti. Kərimov K., Əfəndiyev R., Rzayev N., Həbibov N. Bakı: Işıq, 1992, 344 s.
2. Ağayev V. Kitab qrafikasında rəsm. Bakı: Beynəlxalq Aeroport, 2006. 152 s.
3. Kərimova S. Kazım Kazımzadə. Bakı: 2014. 303, s.
4. Əliyev Z. Sənətkar ömrü. Bakı: 1993. 32 s.:
5. Həbibov N. Rəssam və kitab. // “Ədəbiyyat və incəsənət” qəz., 1966, 7 may.
6. Mehdiyev R. Dəzgah qrafikası və kitab sənəti. Elmi axtarışlar, IV toplu, Bakı, 2005.
7. Гаджиев П. Азербайджанская Советская графика – Баку: изд-во АН Азербайджанской ССР, 1962.

Artistic features of illustrations drawn for classic and modern fiction examples

Summary

Celebration of jubilee of famous personalities of world literature in thirties years such as Firdovsi, Nizami, M.F Akhundzade, Sh.Rustaveli, A.S. Pushkin and L.N Tolstoy arranged artists' graphic attitude to to their creativity. Interesting examples in the field of book graphics have emerged due to unique “reading” of various thematic works of those authors by many Azerbaijani artists. R.Mustafayev, L.Karimov, M.Shirinov, Y.Shaligina, I.Akhundov, K.Kazimzade, A.Mammadov, G.Khalikov and A.Hajiyev demonstrated the creative use of national book culture traditions with examples established during that period.

In conclusion, in addition to the aforementioned authors, many other artists also had a special role in capturing the unique literary peculiarities of book graphics in the sixties and eighties years. Among them Y.Shaligina, E.Dadashov, F.Guliyev, H.Aghayev, R.Talibovm A.Alakbarov and others played an important role.

Художественные особенности иллюстраций к произведениям классической и современной литературы

Резюме

Тридцатые годы будут ознаменованы юбилеями таких корифеев мировой литературы, как Фирдоуси, Низами, М.Ф. Ахундзаде, Ш. Руставели, А. Пушкин и Л.Н. Толстой, и этот факт обусловил художественный интерес художников к их творчеству. Благодаря особенностям прочтения многими художниками произведений вышеуказанных авторов различного жанра, ими были созданы уникальные графические произведения. Созданными в тот период иллюстрациями Р. Мустафаев, М. Ширинов, Е. Шалыгина, И. Ахундова, К. Казымзаде, А. Мамедов, Г. Халыгов и А. Гаджиев обогатили традиции национального книгоиздания, и позволило им демонстрировать свои миниатюры на различных выставках.

В конце хочется отметить, что в расцвет искусства книжной графики 60-80-х годов наряду с вышеуказанными авторами внесли свой вклад и многие другие авторы. Среди них необходимо отметить особую роль таких художников, как Е. Шалыгина, Э. Дадашов, Ф. Гулиев, Г. Агаев, Р. Талыбова, А. Алекберов и другие.

Rəyçi: dos. M.Hüseynova